

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

МАМЛАКАТИМИЗДА ИШЛАБ CHIQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH BO'YICHA ENG SAMARALI YO'LLAR

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

nturopova@tersu.uz

Nurmatov Iskandar Shermamat o'g'li

Termiz davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Xarajatlarning umumiy va qiyosiy samaradorligi Samaradorlik - bu foydalilik, natijalilikdir. Ma'lumki, qandaydir natija olish uchun mehnat qilish, ishlash, mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish va ma'lum miqdorda xarajat qilish kerak. Samaradorlikni aniqlash uchun natijani shu natijaga erishishga sarflangan xarajatlar yoki resurslar bilan taqqoslash kerak. Demak, Samaradorlik ishlab chiqarish faoliyati natijalari bilan ularga erishish uchun sarflangan mehnat, moddiy va moliyaviy resurslarning o'zaro nisbatidir. Ishlab chiqarishning umumiy (mutloq) samaradorligi deganda xarajatlar va resurslarning ayrim turlari bilan solishtirilgan yoki taqqoslangan iqtisodiy samaraning umumiy miqdori tushuniladi.

Kalit so'zlar: Ishlab chiqarish, Rentabellik, Foyda, Samaradorlik, Iqtisodiy ko'rsatkichlar.

Abstract: Overall and comparative cost efficiency Efficiency is usefulness, effectiveness. It is known that in order to get some result, you need to work, work, produce a product or provide a service and spend a certain amount of money. To determine the effectiveness, the result should be compared with the costs or resources spent to achieve this result. So, efficiency is the ratio of labor, material and financial resources spent on the results of production activities to achieve them. The general (absolute) efficiency of production means the total amount of economic efficiency compared or compared with certain types of costs and resources.

Key words: Production, Profitability, Profitability, Efficiency, Economic indicators.

Kirish. Ishlab chiqarish samaradorligi — korxonada miqyosida iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy dasturlar va tadbirlarning foydali natijalar berishi, olingan iqtisodiy samaraning muayyan qiymatga ega bo'lgan resurslarni qo'llagan holda eng

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

yuqori ishlab chiqarish hajmiga erishishga sabab bo'lgan ishlab chiqarish omillari, resurslar sarflariga nisbati bilan tavsiflanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi korxonada faoliyatining yakuniy natijasini ko'rsatadi. Miqdoriy jihatdan ishlab chiqarish samaradorligini mahsulot ishlab chiqarish uchun sarf qilingan mehnat miqdori bilan o'lchash mumkin, lekin mehnat sarfini aniq o'lchash ancha qiyin. Shu sababli, ishlab chiqarish samaradorligi mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi; ishlab chiqarish vositalaridan va kapitaldan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari bilan aniqlanadi. Korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligining umumlashgan ko'rsatkichi tovar ishlab chiqarish sur'atlarining o'sishi hisoblanadi, undan tashqari puldagi harajatlar birligiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi, balans foydaning asosiy va aylanma fondlar yigindisiga nisbati, to'la tannarx ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega. Mehnat unumdorligining o'sishi sur'atlari, mehnatni tejash va mahsulot hajmi o'sishida mehnat unumdorligi hissasi kabi ko'rsatkichlardan ham foydalaniladi. Ishlab chiqarish samaradorligi texnik samaradorlik (ishlab chiqarish hajmi), iqtisodiy samaradorlik (mehnat unumdorligi, mehnat resurslari, asosiy fondlar, aylanma resurslar), ijtimoiy samaradorlik (moddiy resurslar, foyda) hisobiga shakllanadi.

Rentabellik (nem. rentabel — daromadli, foydali) — korxonada yoki tadbirkorlikning daromaddorligi, samaradorligi; mikroiqtisodiy miqyosdagi iqtisodiy faoliyatning samaradorligi. R. korxonada yoki tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy natijalarini baholashda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkich. R. foyda olib ishlashning qiyosiy, ya'ni sarf-xarajatlarga nisbatan aniqlanadigan ko'rsatkichi bo'lib foizlarda ifodalanadi. Uzoq muddatli va joriy xarajatlar (mashinauskuna, binolar, inshootlar, xom ashyo, yoqilg'i, materiallar, butlovchi qismlar, ish kuchi va boshqa sotib olish) mazmunan har xil bo'lganidan ular qanday natija berganligini bilish uchun R.ning 4 ta asosiy ko'rsatkichlari qo'llaniladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida iqtisodiy o'sishning intensiv omillarini kuchaytirish asosida R.ni oshirishga, foydani maksimumlashtirishga zarur shart-sharoitlar yaratiladi. Bozor talab qilgan xaridorgir tovarlarni ishlab chiqarish, i.ch.ni modernizatsiyalash, xom ashyo va materiallar sarfini qisqartirish, resurslarni tejab-tergab ishlatish asosida joriy harajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini muttasil oshirib borish, kapital tarkibini shakllantirish (aylanma kapital), mehnat motivatsiyasini kuchaytirish (ishchi-xizmatchilar mehnatini rag'batlantirish mehnat unumdorligini oshirishga, tejamkorlikni ta'minlashga intilishni paydo etadi) R.ni

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

o‘stirishning asosiy omillaridir. Bu omillarni qo‘llash korxonada darajasida boshqarib boriladi. Shu maqsadda R. monitoringga yuritiladi.

Foyda - [korxonada], pul daromadlaridan sarflangan barcha [xarajat]lar chiqarib tashlangandan keyin qolgan qismiga aytiladi. Korxonalarda tovar va xizmatlarni sotishdan olingan mablag‘lar ularning pul tushumlari yoki pul daromadlari deyiladi.

Ishlab chiqarish samaradorligini hisoblashdan maqsad samaradorlikka nimalar hisobiga erishilganini aniqlash va yana qanday omillar evaziga uni oshirish mumkinligini belgilashdan iborat

Ishlab chiqarish samaradorligi — korxonada miqyosida iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy dasturlar va tadbirlarning foydali natijalar berishi, olingan iqtisodiy samaraning muayyan qiymatga ega bo‘lgan resurslarni qo‘llagan holda eng yuqori ishlab chiqarish hajmiga erishishga sabab bo‘lgan ishlab chiqarish omillari, resurslar sarflariga nisbati bilan tavsiflanadi. Ishlab chiqarish samaradorligi korxonada faoliyatining yakuniy natijasini ko‘rsatadi. Miqdoriy jihatdan ishlab chiqarish samaradorligini mahsulot ishlab chiqarish uchun sarf qilingan mehnat miqdori bilan o‘lchash mumkin, lekin mehnat sarfini aniq o‘lchash ancha qiyin. Shu sababli, ishlab chiqarish samaradorligi mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi; ishlab chiqarish vositalaridan va kapitaldan foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari bilan aniqlanadi. Korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligining umumlashgan ko‘rsatkichi tovar ishlab chiqarish sur‘atlarining o‘sishi hisoblanadi, undan tashqari puldagi harajatlar birligiga to‘g‘ri keladigan mahsulot hajmi, balans foydaning asosiy va aylanma fondlar yigindisiga nisbati, to‘la tannarx ko‘rsatkichlari muhim ahamiyatga ega. Mehnat unumdorligining o‘sishi sur‘atlari, mehnatni tejash va mahsulot hajmi o‘shida mehnat unumdorligi hissasi kabi ko‘rsatkichlardan ham foydalaniladi. Ishlab chiqarish samaradorligi texnik samaradorlik (ishlab chiqarish hajmi), iqtisodiy samaradorlik (mehnat unumdorligi, mehnat resurslari, asosiy fondlar, aylanma resurslar), ijtimoiy samaradorlik (moddiy resurslar, foyda) hisobiga shakllanadi.

Iqtisodiy samaradorlik samaradorlikka qaraganda bir muncha tor ma‘noni anglatadi. U qabul qilinayotgan qarorlarning xo‘jalik yuritishda maqsadga muvofiqligini tavsiflaydi hamda barcha hollarda samaraning unga erishish uchun ketgan xarajatlar(ishlab chiqarish resurslari)ga nisbati sifatida aniqlanadi.

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Foyda>

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ishlab chiqarish samaradorligini mehnat sharoitlarini, uning ijodkorlik mazmunini boyitish, aqliy va jismoniy mehnat o'rtasidagi farqni yo'qotishni inobatga olgan holda tavsiflaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik bir vaqtning o'zida, ishlab chiqarish samaradorligini kuchaytirish, korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, shaxsning har tomonlama rivojlanishi va uning barcha qobiliyatlaridan foydalanishning ²sabab va natijasi hisoblanadi. Bevosita ijtimoiy samara, xodimlarning bilim va malakasi, tajriba va madaniyatining o'sishi, aholi sog'lig'ining yaxshilanishi va umr ko'rishining uzayishida aks ettiriladi.³

Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar.

Bozor bahosi ko'plab omillarga, shu jumladan asosiy omil sifatida ko'rib chiqiluvchi axborotga bog'liq. Shu tariqa, bozorning samaradorlik darajasi axborotni baholarga ta'sir etish tezligiga bog'liq holda o'zgaradi. Bunda iqtisodiy samaradorlik emas, axborotning samarasi tushuniladi. Bozordagi axborotni olishda uning barcha ishtirokchilari birdek imkoniyatga ega emas. Xalqaro amaliyotda simmetrik va assimetrik axborotlar mavjud. Birinchi holatda axborotdan barcha foydalanishi mumkin va bu hech qanday afzalliklarni bermaydi; ikkinchi holatda axborotdan faqatgina bozorning muayayn ishtirokchilari foydalanishi mumkin va bu ularga ma'lum afzalliklarni beradi.

Bozor samaradorligining uch darajasi mavjud: past, o'rta va yuqori. Samaradorlikning past darajasi aksiyalarning joriy bozor baholari o'tgan davrlardagi bahoar dinamikasini to'liq aks ettirilishini bildiradi. Samaradorlikning o'rtacha darajasi aksiyalarning joriy bozor baholari faqat o'tgan davrlardagi bahoar dinamikasinigina emas, balki barcha foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan axborotlarni ham to'liq aks ettirilishini bildiradi. Samaradorlikning yuqori darajasi aksiyalarning joriy bozor baholari o'tgan davrlardagi bahoar dinamikasini, shuningdek, barchaga ma'lum va cheklangan axborotlamigina emas, ham aks ettiradi. Shunday qilib, axborotlardan barcha ishtirokchilar foydalanish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, hech biri ortiqcha daromad olish imkoniyatiga ega bo'lmaydi.

F.Modilyani va M.Miller amal qilinishi natijasida bozor samarali bo'lishi mumkin bo'lgan qo'yidagi shartlarni belgilaydi:

² https://uz.wikipedia.org/wiki/Ishlab_chiqarish_samaradorligi

³ <https://prezi.com/p/fg92rgwgjoql/ishlab-chiqarishning-iqtisodiy-va-ijtimoiy-samaradorligi/>

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

1) transaksion harajatlarning yoʻqligi;
2) axborotdan bozor ishtirokchilarining barchasi foydalanish imkoniyatiga egaligi

3) sarmoyadorlar xatti harakatlarining oqilonaligi.

Bozor samaradorligining qayd qilingan shartlariga muvofiq F.Modilyani va M.Miller quyidagi fikrlarni ilgari suradi:

1) korxonaning bozor qiymati kapital strukturasi bogʻliq emas va mazkur korxonaning tavakkalchilik yoʻnalishiga mos boʻlgan stavka boʻyicha uni joriy (operatsion) foydasining kapitallasuvi yordamida aniqlanadi;

2) moliyaviy jihatdan bogʻliq boʻlgan korxonada oʻz kapitalining qiymati moliyaviy jihatdan bogʻliq boʻlmagan korxonada oʻz kapitalining qiymati va tavakkalchilik uchun mukofotlar yigʻidisi teng; bunda tavakkalchilik uchun mukofot oʻz va qarz mablagʻlar ayirmasini moliyaviy dastak miqdoriga koʻpaytmasiga teng.

Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning barcha omillarni ishlab chiqarishni rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yoʻnalishlari mavjud boʻlib ular ijtimoiy mehnatni tejashga qaratilgan texnik, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy chora-tadbirlar kompleksidan iborat. Bu yoʻnalishlar gʻoyat xilma-xildir. Eng muhimlariga quyidagilar kiradi:

-ishlab chiqarish tarkibini yaxshilash;

-fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, ishlab chiqarish va mahsulotning texnik - iqtisodiy darajasini koʻtarish, fan va texnika yutuqlarini joriy etish muddatini qisqartirish;

-ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish, kooperatsiyalash, kombinatlashtirish va hududiy joylashtirish darajasini oshirish;

-boshqarishning tarkibini, moliyalash, baholash va kreditlash hamda ragʻbatlantirish tizimini takomillashtirish;

-inson omilini kuchaytirish asosida mehnatkashlarning ijodiy faolligini va tashabbusini oshirishni yoʻlga qoʻyish.

Xoʻjalik samaradorligini baholash, korxonada foydalaniladigan resurs turlari boʻyicha amalga oshirilishi va miqdor jihatidan oʻlchanishi mumkin. Masalan, ishchi kuchidan foydalanish samaradorligini mehnat unumdorligi va mahsulotni mehnat sigʻimi koʻrsatkichlari yordamida quyidagi formula asosida baholash mumkin:

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

Iqtisodiy samaradorligining ko'rstakichlari va hisoblash usullari

Bu yerda:

PT - mehnat unumdorligi;

Q - mahsulot hajmi qiymat ko'rinishida;

Ch - ishlovchilar (ishchilar) soni.

Fond qaytimi

Mehnat qurollari(asosiy fondlar)dan foydalanish samaradorligi mahsulotning fond sig'imi va fond qaytimi ko'rsatkichlari yordamida aniqlanadi. Bunda fond qaytimi korxonada asosiy fondlarining bir birligiga to'g'ri keluvchi ishlab chiqarilgan mahsulotni anglatadi, fond sig'imi esa fond qaytimiga teskari kattalik bo'lib, yangi asosiy fondlarni tashkil qilish uchun zarur bo'lgan kapital qo'yilmalarni aniqlash vazifasini bajaradi.

Fond qaytimi (fo) va fond sig'imini (fye) aniqlash formulasi quyidagicha:

Bu yerda:

Q - mahsulot hajmi, qiymat pul ko'rinishida; F – asosiy ishlab chiqarish fondlari qiymati.

Mehnat qurollaridan foydalanish samaradorligi

Mehnat qurollaridan foydalanish samaradorligi, mahsulotlarning material sig'imi yordamida sarflangan xom ashyo, material, yoqilg'i, energiya va mehnat predmetlarining umumiy qiymatini ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga nisbati orqali aniqlanadi. Uning formulasi quyidagicha:

Bu yerda:

m - mahsulotlarning material sig'imi;

M - mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan moddiy xarajatlarning umumiy miqdori pul ko'rinishida;

Q - ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, qiymat ko'rinishida.

To'lov qobiliyati koeffitsiyenti (Kpl) korxonaning debitorlar bilan o'z vaqtida hisob-kitob qilish hamda tayyor mahsulot va boshqa moddiy vositalarini sotishning qulay sharoitlarda sotish orqali baholanadigan to'liq imkoniyatlarini ko'rsatadi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi:

To'lov qobiliyati koeffitsiyenti

Bu yerda:

A2 – aylanma aktivlar (ishlab chiqarish zahiralari, tayyor mahsulot, pul mablag'lari, debitorlik qarzlari va hokazolar);

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

P2 – majburiyatlار (qisqa muddatli qarzlار, qisqa muddatli kreditlar, byudjet oldidagi qarzlار, kreditorlik qarzlari va hokazo);

Pdz – muddati o‘tib ketgan debitorlik qarzlari; Dzk – uzoq muddatli qarz va kreditlar.

Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti (Kfn) korxonа moliyaviy mustaqilligining kamayishi (ko‘payishi), kelajakda moliyaviy qiyinchiliklarga uchrash xavfining kuchayishi (pasayishi) haqida ma'lumot beradi hamda korxonа o‘z majburiyatlari oldida javob berishining kafolatlarini belgilab beradi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$K=P1/IB$$

Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti Bu yerda:

P1 – xususiy mablag‘lar manbalari (Nizom jamg‘armasi, qo‘shilgan kapital, taqsimlanmagan foyda va hokazo).

IB - korxonа balansi aktivi yoki passivining yakuni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. SH. Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz T.: O‘zbekiston, 2017

2. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev asari

3. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev asari.

4. Maxmudov E.X. Korxonа iqtisodiyoti: O‘quv.qo‘ll. –T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2010. – 93-105 betlar.

5. Abdukarimov I.T. va boshqalar Korxonа iqtisodiy salohiyati tahlili. T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» nashriyot uyi, 2009. – 25-38 betlar.

6. «O‘z Ishingizni yarating yoki tadbirkor nimalarni bilishi lozim» - Toshkent shahri, YUNIDO, «Biznes maslahat markazi» loyihasi, 2009. – 139-163 betlar.

7. Turoпова N. O‘zbekiston moliya tizimida mahalliy moliyaning o‘ziga xos xususiyatlari. – 2023.

8. Буранова Л. В. и др. Зарубежный опыт ипотечного жилищного кредитования //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 19. – С. 437-345.